

Landmålingens fejlteori Lektion 2 Sandsynlighedsintervaller Estimation af μ Konfidensinterval for μ

Rasmus Waagepetersen - rw@math.aau.dk

Institut for Matematiske Fag
Aalborg Universitet

1/37

Definition: Normalfordelingen

En stokastisk variabel X med **tæthedsfunktion**

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} \exp\left(-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}\right), \quad x \in \mathbb{R},$$

siges at være **normalfordelt** med middelværdi μ og varians σ^2 , hvor μ og σ er reelle tal og $\sigma > 0$.

Notation: $X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$.

Fordelingsfunktion

$$F(x) = \int_{-\infty}^x \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} \exp\left(-\frac{(z-\mu)^2}{2\sigma^2}\right) dz$$

har ikke 'lukket' udtryk.

Sandsynligheder og fraktiler udregnes mest bekvemt vha. computerprogram - f.eks. `matlab`.

3/37

En stokastisk variabel er en variabel, som vi tillægger sandsynligheder - vha. tætheds- eller fordelingsfunktion.

Ex. ligelig fordelt stokastisk variabel på $[a,b]$:

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{b-a} & x \in [a,b] \\ 0 & \text{ellers} \end{cases} \quad F(x) = \int_{-\infty}^x f(z) dz = \begin{cases} 0 & x < a \\ \frac{x-a}{b-a} & x \in [a,b] \\ 1 & x > b \end{cases}$$

Middelværdi

$$\mu = EX = \int_a^b x \frac{1}{b-a} dx = (b+a)/2$$

Varians

$$\sigma^2 = \text{Var}X = \int_a^b (x-\mu)^2 \frac{1}{b-a} dx = EX^2 - \mu^2 = \frac{(b-a)^2}{12}$$

Spredning

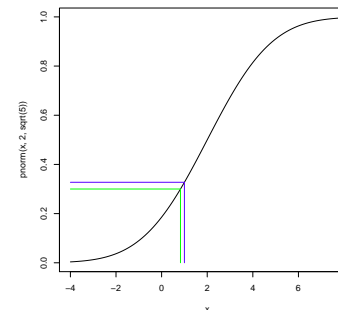
$$\sigma = \sqrt{\text{Var}X} = \frac{b-a}{\sqrt{12}}$$

2/37

Eksempel $X \sim N(2,5)$.

Beregn $P(X \leq 1)$ samt $x_{0.3} = F^{-1}(0.3)$:

```
>> normcdf(1,2,sqrt(5))
ans =
    0.3274
>> norminv(0.3,2,sqrt(5))
ans =
    0.8274
```


1

4/37

Repetition: Standard-normalfordelingen

Definition: Standard-normalfordelingen

Fordelingen $\mathcal{N}(0,1)$ kaldes **standard normalfordelingen**. Typisk noteres standard-normal fordelte variable Z .

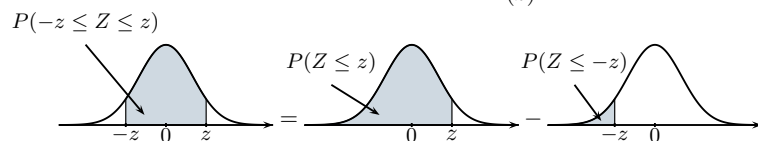
Historisk set nyttig, da nok at tabellægge standardnormalfordelingen for at udregne sandsynligheder for alle andre normalfordelinger:

$$X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2) \Rightarrow Z = \frac{X - \mu}{\sigma} \sim \mathcal{N}(0,1)$$

Sandsynlighedsintervaller

Sandsynligheden for at X ligger højst z standardafvigelse fra middelværdien μ er:

$$\begin{aligned} p = P(\mu - z\sigma < X < \mu + z\sigma) &= P(-z < \frac{X - \mu}{\sigma} < z) \\ &= P(-z < Z < z) \\ &= P(Z < z) - P(Z < -z) \\ &= \Phi(z) - \Phi(-z) \\ &= \Phi(z) - (1 - \Phi(z)) \\ &= 2\Phi(z) - 1. \end{aligned}$$

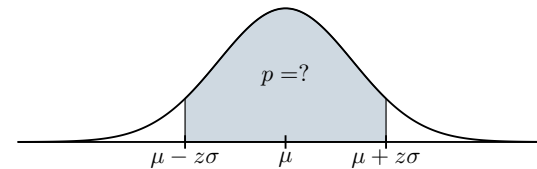
Bemærk: middelværdien μ og spredningen σ indgår *ikke*! Spredning nyttig enhed for måling af usikkerhed.

Sandsynlighedsintervaller (Sætning 8)

Lad $X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$, dvs. $Z = \frac{X - \mu}{\sigma} \sim \mathcal{N}(0,1)$.

Find sandsynligheden for at X ligger højst z standardafvigelse fra middelværdien μ . Dvs. find:

$$p = P(\mu - z\sigma < X < \mu + z\sigma)$$

Sandsynlighedsintervaller: Eksempel

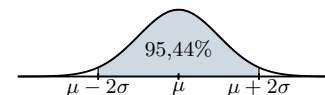
Antag $X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$. Hvad er sandsynligheden for at X ligger højst 2 standardafvigelse fra middelværdien?

$$p = P(\mu - 2\sigma < X < \mu + 2\sigma) = 2\Phi(2) - 1$$

Vha. matlab/ normalfordelingstabellen/ finder vi $\Phi(2) = 0,9772$. Dvs.

$$p = 2 \cdot 0,9772 - 1 = 0,9544.$$

Dvs. der er 95,44% sandsynlighed for at en normalfordelt SV ligger indenfor 2 standardafvigelse fra middelværdien.

Sandsynlighedsintervaller: Eksempler

Antag $X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$. Givet en sandsynlighed p find z så

$$P(\mu - z\sigma \leq X \leq \mu + z\sigma) = p.$$

Vi har set, at dette svarer til at løse $p = 2\Phi(z) - 1$. Isolerer vi $\Phi(z)$ får vi

$$\Phi(z) = \frac{p+1}{2} \Leftrightarrow z = \Phi^{-1}\left(\frac{p+1}{2}\right).$$

Antag vi vil finde z , så intervallet indeholder X med 99% sandsynlighed, dvs. $p = 0,99$. Da er $z = \Phi^{-1}\left(\frac{0,99+1}{2}\right) = \Phi^{-1}(0,995)$. Fra Matlab får vi

```
>> norminv(0.995)
ans =
    2.5758
```

Dvs.

$$P(\mu - 2,58\sigma \leq X \leq \mu + 2,58\sigma) = 0,99.$$

9/37

Uafhængige stokastiske variable

To stokastiske variable X_1 og X_2 uafhængige hvis viden om X_1 's værdi ikke indvirker på sandsynlighedsfordelingen af X_2 (og omvendt):

$$P(X_2 \leq x_2 | X_1 \in [a, b]) = P(X_2 \leq x_2)$$

Venstresiden læses som sandsynligheden for $X_2 \leq x_2$ givet at $X_1 \in [a, b]$.

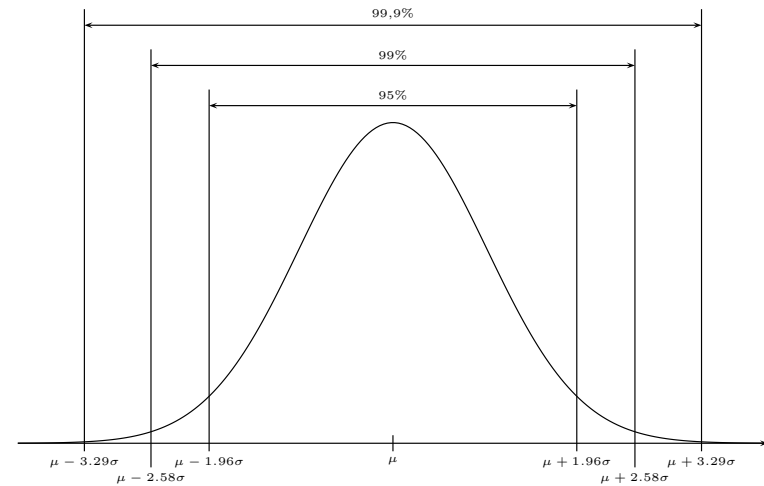
Gentagne målinger skal gerne være uafhængige: hvis eks. måling X_1 er for stor ville det være uheldigt, hvis det medførte en forøget sandsynlighed for, at X_2 også bliver for stor.

(Definition 4 giver en stringent, men ikke helt intuitiv definition på uafhængighed)

3

11/37

Tæthedsfunktion

10/37

Linearkombination

Sætning: Middelværdi af linearkombination

Hvis $X_1, X_2, \dots, X_n$ er stokastiske variable med middelværdier

$$\mathbb{E}(X_1) = \mu_1, \mathbb{E}(X_2) = \mu_2, \dots, \mathbb{E}(X_n) = \mu_n,$$

og $a_0, a_1, \dots, a_n \in \mathbb{R}$, så gælder

$$\begin{aligned} \mathbb{E}(a_0 + a_1X_1 + \dots + a_nX_n) &= a_0 + a_1\mathbb{E}(X_1) + \dots + a_n\mathbb{E}(X_n) \\ &= a_0 + a_1\mu_1 + \dots + a_n\mu_n \end{aligned}$$

Bemærk: Sætningen kræver ikke at $X_1, X_2, \dots, X_n$ er uafhængige!

12/37

Anvendelse: omskrivning af udtryk for varians

Definitionen på varians kan omskrives til

$$\sigma^2 = \mathbb{E}(X - \mu)^2 = \mathbb{E}(X^2) - \mu^2,$$

13/37

Sum af normalfordelte SV

Sætning: Sum af normalfordelte SV

Hvis $X_1, X_2, \dots, X_n$ er normalfordelte stokastiske variable,

$$X_i \sim \mathcal{N}(\mu_i, \sigma_i^2) \text{ for } i = 1, 2, \dots, n,$$

og $a_0, \dots, a_n$ er konstanter, så er summen

$$a_0 + a_1 X_1 + a_2 X_2 + \dots + a_n X_n$$

normalfordelt.

Fra de foregående resultater fås at summen har middelværdi

$$a_0 + a_1 \mu_1 + a_2 \mu_2 + \dots + a_n \mu_n$$

og hvis $X_1, X_2, \dots, X_n$ er uafhængige (eller blot ukorreleerede) er variansen af summen

$$a_1^2 \sigma_1^2 + a_2^2 \sigma_2^2 + \dots + a_n^2 \sigma_n^2$$

15/37

Linearkombination

Sætning: Varians af linearkombination af uafhængige SV

Hvis $X_1, X_2, \dots, X_n$ er **uafhængige** stokastiske variable med varianser

$$\text{Var}(X_1) = \sigma_1^2, \text{Var}(X_2) = \sigma_2^2, \dots, \text{Var}(X_n) = \sigma_n^2,$$

og $a_0, a_2, \dots, a_n$ er reelle konstanter, så gælder

$$\begin{aligned} \text{Var}(a_0 + a_1 X_1 + a_2 X_2 + \dots + a_n X_n) &= \\ a_1^2 \text{Var}(X_1) + a_2^2 \text{Var}(X_2) + \dots + a_n^2 \text{Var}(X_n) &= \\ a_1^2 \sigma_1^2 + a_2^2 \sigma_2^2 + \dots + a_n^2 \sigma_n^2. \end{aligned}$$

NB: vi skal senere se (lektion 5) at det faktisk er nok, at $X_1, \dots, X_n$ er *ukorreleerede*.

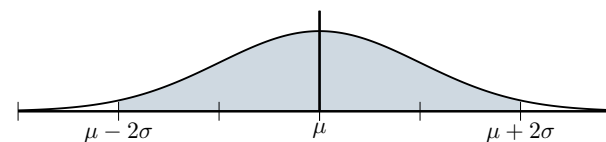
14/37

Statistisk model

Model for vinkler i landmåling:

Vi antager, at vinkler i landmåling er normalfordelte med den *sande* vinkel μ som middelværdi og spredning σ . Ydermere antages n gentagne målinger $X_1, \dots, X_n$ af samme vinkel at være uafhængige og identisk fordelte (iid),

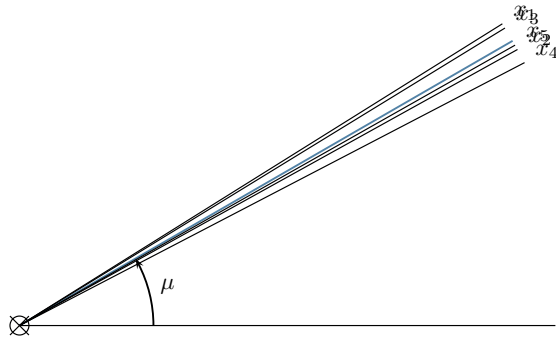
$$X_i \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2), \quad i = 1, \dots, n.$$

4

16/37

Model for vinkler

17/37

Observationer

Ved opmåling af en vinkel foretages n **observationer** $x_1, \dots, x_n$ som er **realisationer** af de stokastiske variable $X_1, \dots, X_n$. Schematisk angives dette som,

$$\begin{matrix} X_1 & \dots & X_n \\ \downarrow & & \downarrow \\ x_1 & \dots & x_n \end{matrix}$$

$X_1, \dots, X_n$ kaldes en stikprøve fra normalfordelingen $\mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$.
 $x_1, \dots, x_n$ kaldes en **observeret** stikprøve fra normalfordelingen $\mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$.

18/37

Eksempel

Jf. eksempel fra noterne observeres følgende 10 satser af en vinkel.

Sats	x_i	Observation
1	x_1	164.508 gon
2	x_2	164.509 gon
3	x_3	164.511 gon
4	x_4	164.507 gon
5	x_5	164.510 gon
6	x_6	164.511 gon
7	x_7	164.517 gon
8	x_8	164.510 gon
9	x_9	164.514 gon
10	x_{10}	164.513 gon

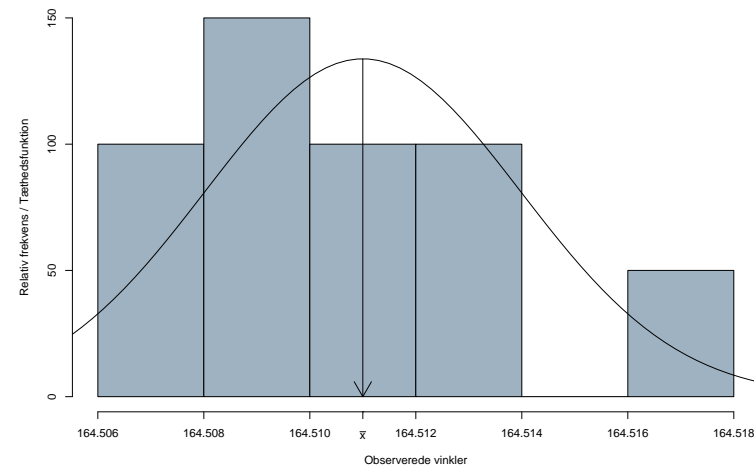
Dvs den observerede stikprøve, hvor $n = 10$, er

$$x_1, x_2, \dots, x_{n-1}, x_n = 164.508, 164.509, \dots, 164.514, 164.513.$$

19/37

Eksempel

Histogram af observerede vinkler

5

20/37

Estimator og estimat

Som estimator for μ anvendes gennemsnittet $\bar{X}$, der er defineret som

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i = \frac{1}{n} (X_1 + X_2 + \dots + X_n)$$

Har vi observeret data kan vi estimere μ med $\bar{x}$. Her udskiftes de stokastiske variable X_i i $\bar{X}$ ud med de observerede x_i ,

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = \frac{1}{n} (x_1 + x_2 + \dots + x_n)$$

Bemærk: $\bar{X}$ er en stokastisk variabel (en transformation af X_i 'erne), mens $\bar{x}$ er en realisation af $\bar{X}$,

$$\begin{array}{cccc} \bar{X}_1 & \dots & X_n & \bar{X} \\ \downarrow & & \downarrow & \downarrow \\ x_1 & \dots & x_n & \bar{x} \end{array}$$

21/37

Egenskaber ved $\bar{X}$

Sætning: Middelværdi og varians for $\bar{X}$

Antag $X_1, \dots, X_n$ er uafhængige stokastiske variable med fælles middelværdi μ og varians σ^2 . Da gælder

$$\mathbb{E}(\bar{X}) = \mu \quad \text{og} \quad \text{Var}(\bar{X}) = \frac{\sigma^2}{n}.$$

Hvis $X_i \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$ gælder der ligeledes $\bar{X} \sim \mathcal{N}(\mu, \frac{\sigma^2}{n})$.

Estimatoren $\bar{X}$ kaldes en *central estimator* for μ , idet $\mathbb{E}(\bar{X}) = \mu$.

Estimatet $\bar{x}$ kaldes et *centralt estimat* for μ .

Bemærk: stort n giver lille varians/stor præcision !

23/37

Eksempel - fortsat

For eksemplet kan vi estimere μ med $\bar{x}$:

$$\bar{x} = \frac{1}{10} (164.508 + 164.509 + \dots + 164.514 + 164.513) = 164.511 \text{ gon}$$

22/37

Egenskaber for $\bar{X}$: Bevis

Vi har antaget at $X_1, \dots, X_n$ er indbyrdes uafhængige og har *samme* middelværdi μ og samme varians σ^2 :

$$\mathbb{E}(X_i) = \mu, \quad \text{Var}(X_i) = \sigma^2 \quad i = 1, \dots, n.$$

Bemærk $\frac{1}{n} X_i$ har middelværdi $\frac{1}{n} \mu$ og varians $\frac{1}{n^2} \sigma^2$. Dermed har

$$\bar{X} = \frac{1}{n} X_1 + \frac{1}{n} X_2 + \dots + \frac{1}{n} X_n$$

middelværdi

$$\frac{1}{n} \mu + \frac{1}{n} \mu + \dots + \frac{1}{n} \mu = n \frac{1}{n} \mu = \mu$$

og varians

$$\frac{1}{n^2} \sigma^2 + \frac{1}{n^2} \sigma^2 + \dots + \frac{1}{n^2} \sigma^2 = n \frac{1}{n^2} \sigma^2 = \frac{1}{n} \sigma^2$$

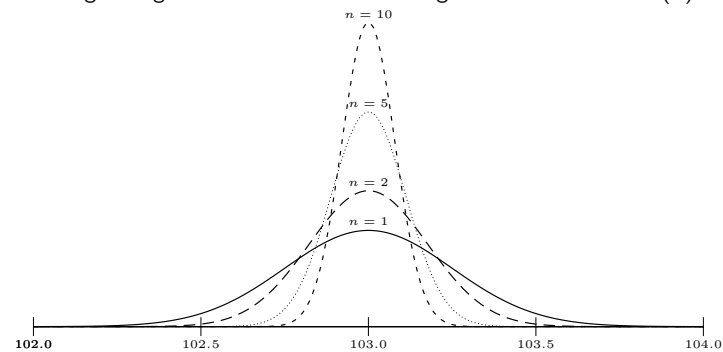
Hvis yderligere de enkelte X_i er normalfordelte gælder $\frac{1}{n} X_i \sim N(\frac{1}{n} \mu, \frac{1}{n^2} \sigma^2)$ og dermed er også $\bar{X}$ normalfordelt.

(husk, sum af normalfordelte er selv normalfordelt).

24/37

Effekten af øget antal observationer

Fordelingen af gennemsnittet $\bar{X}$ for forskellige antal observationer (n).

Bemærk: Jo større n jo større sandsynlighed for at $\bar{X}$ ligger "tæt på" μ .

25/37

Konfidensinterval - fortsat

Sandsynligheden for forrige slide kan nu omskrives, så μ "isoleres":

$$P\left(\mu - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \leq \bar{X} \leq \mu + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}\right) = 0.95$$

$$P\left(-\bar{X} - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \leq -\mu \leq -\bar{X} + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}\right) = 0.95$$

$$P\left(\bar{X} + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \geq \mu \geq \bar{X} - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}\right) = 0.95$$

$$P\left(\bar{X} - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \leq \mu \leq \bar{X} + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}\right) = 0.95$$

Den sidste sandsynlighed har følgende fortolkning:

"Sandsynligheden for at $\bar{X}$ antager en værdi $\bar{x}$ så μ ligger i intervallet $[\bar{x} - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}; \bar{x} + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}]$ er 0.95".

eller

"Der er 95% sandsynlighed for at det stokastiske interval $[\bar{X} - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}; \bar{X} + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}]$ indeholder μ ."

27/37

Konfidensinterval for μ

Gennemsnittet $\bar{x}$ er et estimat for μ . Hvor præcist er dette estimat?

Vores modelantagelse siger at $X_1, \dots, X_n$ er uafhængige og identiske fordelte, $X_i \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$ for $i = 1, \dots, n$. Desuden antages det her, at variansen σ^2 er kendt.

Fra teorien om sandsynlighedsintervaller har vi for $X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$:

$$P(\mu - 1.96\sigma \leq X \leq \mu + 1.96\sigma) = 0.95.$$

Ovenstående antagelser medfører, at $\bar{X} \sim \mathcal{N}(\mu, \frac{\sigma^2}{n})$.

Heraf følger, at for $\bar{X}$ gælder:

$$P(\mu - 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \leq \bar{X} \leq \mu + 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}) = 0.95.$$

26/37

Konfidensinterval - fortsat

Vi kan nu definere et konfidensinterval

Definition: Konfidensinterval

Antag $X_1, \dots, X_n$ er en stikprøve af uafhængige observationer fra $\mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$, og $\bar{X}$ er gennemsnittet af denne stikprøve. Da er et 95% konfidensinterval for μ givet ved

$$\bar{X} \pm 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}.$$

Fortolkning: Vi er 95% sikre på, at intervallet $\bar{X} \pm 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$ indeholder den sande middelværdi μ .

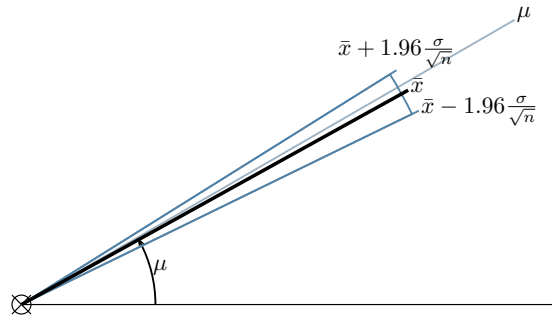
Omvendt: for en given konkret realisation $\bar{x} \pm 1.96 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$ vil der være sandsynlighed enten 0 eller 1 for at μ er i intervallet.

Konfidensintervallet har forskellig fortolkning før og efter data er observeret !

7

28/37

Konfidensinterval - grafisk

29/37

Konfidensinterval - fortolkning

Antag vi observerer de n stokastiske variable k gange, dvs. vi får k observationsrækker med n tal.

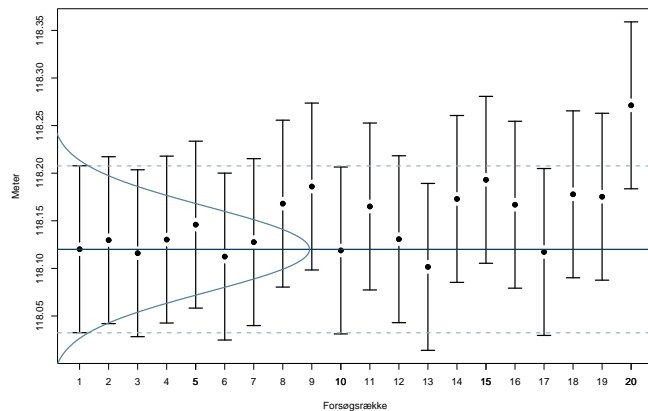
$$\begin{aligned} 1 : x_{1,1}, x_{1,2}, \dots, x_{1,n} &\rightarrow \bar{x}_1 \\ 2 : x_{2,1}, x_{2,2}, \dots, x_{2,n} &\rightarrow \bar{x}_2 \\ \vdots & \\ k : x_{k,1}, x_{k,2}, \dots, x_{k,n} &\rightarrow \bar{x}_k \end{aligned}$$

Hermed fås k middelværdi estimater $\bar{x}_1, \dots, \bar{x}_k$ og k tilhørende konfidensintervaller. For k stor kan vi forvente at 95% af intervallerne indeholder μ .

30/37

Eksempel

Der foretages 20 gange 10 opmålinger af en længde på 118.12 m. Det antages, at der er en varians på observationerne på 0.02 m². Figuren viser de 20 konfidensintervaller for hver forsøgsrække.

31/37

Praktisk brug af konfidensinterval

In praktisk brug vil vi ofte agere, som at den sande middelværdi er en af værdierne i 95% konfidensintervallet.

Det kan meget vel være forkert for et givet observeret konfidensinterval.

Men i det lange løb tager vi kun fejl i 5% af tilfældene.

8

Vil vi have større sikkerhed kan vi benytte f.eks. 99% konfidensintervaller (skift faktoren 1.96 ud med 2.58).

32/37

Eksempel - fortsat

Antag at vi kendte variansen i vores eksempel med 10 observerede vinkelmålinger. Det oplyses at $\sigma^2 = 0.002^2$. Vi kan da bestemme et 95% konfidensinterval for μ , hvor $\bar{x} = 164.511$ fra tidligere:

$$\left[164.511 - 1.96 \frac{0.002}{\sqrt{10}} ; 164.511 + 1.96 \frac{0.002}{\sqrt{10}} \right] = [164.5098 ; 164.5122]$$

Per konstruktion ligger $\bar{x}$ altid midt i intervallet. Længden på intervallet er et udtryk for nøjagtigheden (kort interval=høj præcision)

33/37

Illustration af CLT

$$\begin{aligned} 1 : x_{1,1}, x_{1,2}, \dots, x_{1,n} &\rightarrow \bar{x}_1 \\ 2 : x_{2,1}, x_{2,2}, \dots, x_{2,n} &\rightarrow \bar{x}_2 \\ \vdots & \\ k : x_{k,1}, x_{k,2}, \dots, x_{k,n} &\rightarrow \bar{x}_k \end{aligned}$$

hvor $x_{i,j}$ realisationer af Gamma-fordelte stokastiske variable.

9

35/37

Ikke normalfordelte data - er alt tabt ?

'Magisk' resultat (centrale grænseværdisætning, CLT)

Centrale grænseværdisætning

Hvis $X_1, \dots, X_n$ er uafhængige stokastiske variable med samme middelværdi μ og varians σ^2 så gælder

$$\bar{X} \approx N\left(\mu, \frac{\sigma^2}{n}\right)$$

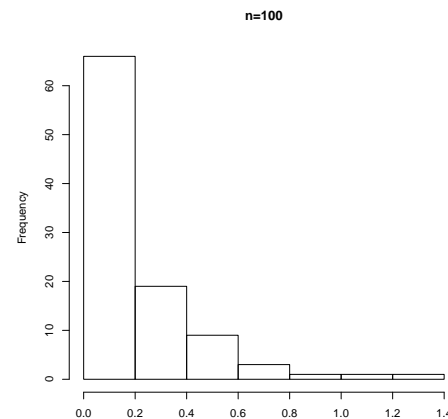
når n 'stor'

Vores konstruktion af konfidensinterval benyttede blot, at $\bar{X} \sim N\left(\mu, \frac{\sigma^2}{n}\right)$

Dvs. selv for ikke-normalfordelte målinger vil konfidensintervallet stadig give god mening.

34/37

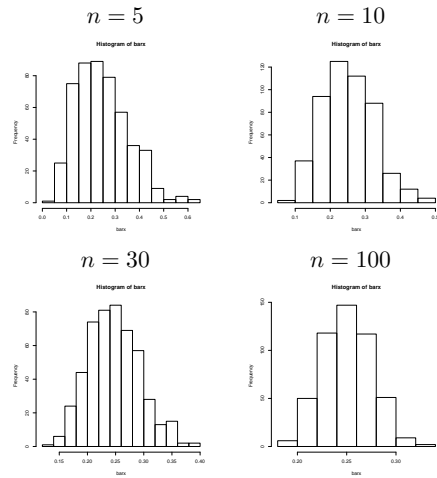
Histogram af første stikprøve $n = 100$

Observationer langt fra normalfordelte !

36/37

Histogram af 500 gennemsnit $\bar{x}_1, \dots, \bar{x}_{500}$

Gennemsnit af mange observationer er normalfordelt !